

A hajdúsámsoni és a téglási kincs réznyersanyagainak származási helyei (térkép: a szerző)

is készülhettek ezek a tárgyak. Elképzelhető, hogy valóban a hajdúsámsoni kard köréhez köthető egyik bronzműves műhelyében, helyi (Kárpát-medencei) vagy egy közeli bányából származó ércből születtek meg a skandináv bronzkor emblematis kú kardjai, de az sem kizárt, hogy a Kárpát-medencéből Jütlandra érkezett mester készítette őket, valamelyik észak-európai érclelőhelyen bányászott rézércből.

Egy ilyen típusú kard azonban Európa déli részén, a mai Görögország területén, Pella lelőhelyen is felbukkant. Ez a példány is azt bizonyítja, hogy a korabeli bronzkori vezető réteg milyen távoli kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Ma már tudjuk, hogy bár a bronzkori közösségek tagjainak többsége valószínűleg soha nem hagyta el a faluját élete során, de bármilyen hihetetlennek is tűnik, ekkor már akár a kontinenst is átszelő utazásokat is tettek egyes kivételes személyek: kereskedők, katonák, politikai szövetségi rendszerek zálogát jelentő, a szövetséges törzs vezetőjéhez férjhez adott fiatal nők stb.

Honnan jött a réz?

A hajdúsámsoni és a téglási fegyverlelet ólomizotóp-vizsgálatára E. Pernicka professzor mannheimi laboratóriumában került sor. A kis mennyiségben, nyomelemként jelen

lévő ólom különböző izotópjainak aránya az érclelőhelyek olyan jellemző, egyedi vonása, melyek segítségével azonosíthatóvá válik a bronzok réz alapanyagának származása, bányászati helye.

A vizsgálatok meglepő eredményt hoztak: míg a hajdúsámsoni bronzkincs fegyverei és a téglási kard markolata kelet-alpi (Mitterberg, Salzburg régió) rézércből készültek, addig a téglási kard pengéjét és a téglási baltát a Hernád völgyének egyik bányájából származó réz-érc felhasználásával öntötték.

Végül mindezek alapján talán meglepő, hogy milyen sokrétű és dinamikus kapcsolatokkal bírtak a sámsoni és a hasonló bronzkincseket elrejtő középső bronzkori közösségek, és ezzel együtt az is, hogy bizonyos nyersanyagok (arany, réz, ón, borostyán, só) és a késztermékek (pl. bronzfegyverek) beszerzése már a Kr. e. 2. évezredben nagyfokú szervezettség mellett interregionális szinten működött.

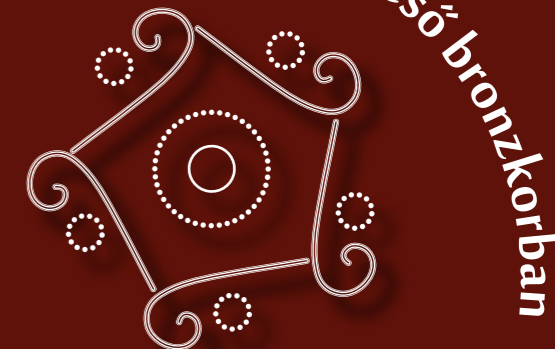
A hajdúsámsoni bronzkard markolatának díszítése (fotó: Jurás Ákos, Déri Múzeum)

Akhilleusz barbár kortársai

Fegyverzet és harcmodor a Kárpát-medencei késő bronzkorban

V. Szabó Gábor

A Kr. e. 13. és 10. század közti évszázadokat az európai kontinensen és a Földközi-tenger medencéjében egyaránt a háborúk uralják. Véres csatákról tudósít a trójai háborút elmesélő epikus hagyomány, de ekkor bontakozik ki a Földközi-tenger keleti partjain az a konfliktus-sorozat is, amelyet a tengeri népek inváziójaként említene az írásos források. Városállamok pusztulnak el, kalózparttyák és a határokat támadó katonai vállalkozások gyöngítik az egyiptomi birodalmat, belháborúk dúlják fel a mükénéi királyságokat is. Ezzel egy időben a barbár Európa, így a Kárpát-medence egyes térségeinek régészeti anyagában is olyan jelenségek tűnnek fel, amik arra utalnak, hogy a háborúskodás itt is egyre inkább átszövi a mindennapokat. Új fegyverek terjednek el, új típusú erődítések épülnek, és egy olyan harcos arisztokrácia emelkedik fel, amelynek identitását, hatalmi ideológiáját egyre inkább a háború, a harcos lét formálja és határozza meg.

Vízimadarakkal díszített pengéjű bronz kard a podheringi (Ukrajna) depóból (fotó: MNM, Vágó Ádám)

A Kr. e. 2. évezred közepéig – a középső bronzkor végéig – a Kárpát-medencében élő közösségek világában is jelen volt az erőszak, de inkább elszigetelt, elsősorban a szomszédos közösségek közötti konfliktusok formájában. Ebben a világban nem voltak „professzionális” harcosok, csak a vezetők és egy körülöttük létrejött szűk réteg rendelkezett nehéz bronzfegyverekkel – elsősorban harci baltákkal és törökkel. A Kr. e. 13–12. század folyamán azonban gyökeres változás jeleit figyelhetjük meg az itt élők régészeti anyagában: egyre nagyobb számban jelentek meg olyan speciális fegyverek – pl. kardok, különböző lándzsatípusok, védőfegyverzet –, amelyek arra utalnak, hogy a fegyveres konfliktusok új arculatot öltenek, és kialakul egy „professzionális” felkészültségű harcosokból álló réteg. Ezzel egy időben az alföldi (pl. Orosháza-Nagyatársánc) és a hegyvidéki (pl. Velem-Szent Vid) területeken 4–5 méter magas falakkal és mély árkokkal övezett, hatalmas kiterjedésű erődítések épülnek; jelezve azt, hogy a katonai konfliktusok és az erőszakos cselekmények egyre brutálisabbá és egyre nagyobb léptékűvé váltak.

Ebben a világban mindennaposak lehettek az állatrablások, a termőföldekért és a legelőért folytatott csetepaték, az egyes közösségek territóriumain pedig időről időre portyázó, harcos bandák tűnhettek fel. A rivalizáló klánok hivatásos – a későbbi korok katonai kíséreteihez hasonlítható – harcos csoportokat hoztak létre, amelyek egy-egy rátermett hadúr értő vezetésével akár nagyobb régiók felett is átvehették az ellenőrzést.

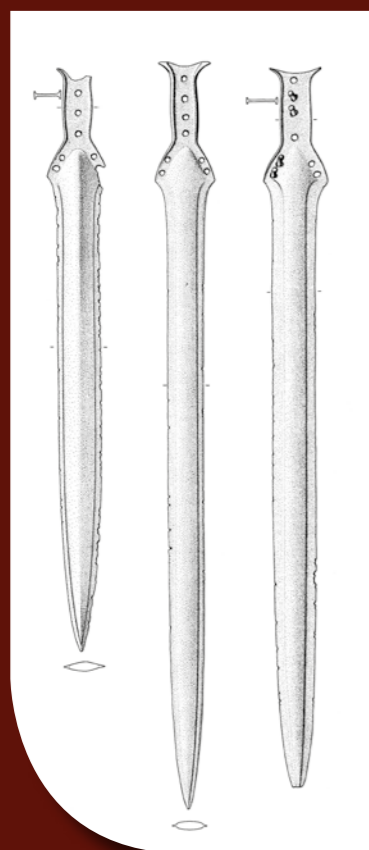
Ún. rapier típusú kard a késő bronzkor kezdetéről a martfői Tisza-mederből (Kr. e. 16. század) (fotó: Szolnoki Damjanich János Múzeum, Vágó Ádám)

Kardok önálló személyiséggel

A kard a késő bronzkori harcos egyik legfontosabb és legértékesebb fegyvere. A kardok személyes tárgyak voltak, mivel méretüket, díszítésüket készítők a legtöbb esetben megrendelőjük igényeinek, testméretének, vívási stílusának figyelembevételével alakították ki. A kard a tulajdonos identitásának hordozójává is vált, kialakítása, díszítőmotívumai jelezheték birtokosának státuszát, szociális helyzetét és adott esetben kapcsolatrendszerének kiterjedtségét is. A kard diplomáciai ajándék is lehetett, ilyenkor egy beavatott számára a fegyver formája és díszítése a tárgy korábbi történetéről és szimbolikus értékéről tudósított. Bizonyos esetekben a kardok függetlenedhettek eredeti tulajdonosuktól, és önálló „személyiséggé” válhattak, és ilyen formában akár újabb birtokosaik sorsát, tetteit is befolyásolhatták. A kardok használatát és birtoklását rituális előírások határozták meg, sírba helyezésük, átörökítésük és feláldozásuk szigorú szabályok szerint történt. A bronzkori kardok korai példányai közt elválnak az inkább szúrásra alkalmas, hosszú, keskenyebb pengéjű darabok és az elsősorban vágásra súlyozott, levél alakú pengéjű kiképzett formák. A Kr. e. 13–12. századtól olyan, Európa-szerte rendkívül egységes kardtípusok váltak népszerűvé, amelyek egyaránt alkalmasak voltak szúrásra és vágásra is, így a közelharc ideális fegyvereivé válhattak. Ezek közül a hibrid fegyverek közül is kiemelkedik a korszak „Kalasnyikovja”, a közép-európai térségben kifejlesztett úgynevezett *Naue II* vagy *Sprockhoff IIa* típusú kard. Ennek az egyszereű, ám rendkívül hatékony kardtípusnak a Brit-szigetektől a Nílus-deltáig több száz példánya ismert.

A kardokat a vállon keresztben átvezetett bőrszíjra függesztették fel. A sérülékeny pengét finoman megmunkált fémveretekkel díszített fatokokban hordták.

Naue II vagy *Sprockhoff IIa* típusú kardok magyarországi lelőhelyekről

A lándzsaharc mesterei

A kard mellett a korszak harcosainak másik emblemikus támadófegyvere a lándzsa volt. Bár ismerünk pompásan díszített egyedi darabokat is, a lándzsa korántsem volt olyan különleges, kizárólag a harcosok elitjéhez kötődő tárgy, mint a kard.

A sírleletek és az egykorú ábrázolások tanúsága szerint egy-egy előkelő harcos akár 4-5 lándzsából álló készlettel is fel lehetett fegyverezve. A lándzsahegyek mérete és pengéjük kialakítása arról árulkodik, hogy voltak nagy távolságra eldobható, 8–10 cm hosszú, apróbb hegygel ellátott gerelyek, nagyobb, 15–20 cm-es, közeli célpontokra hajlítható hegyek és közelharcra és dobásra egyaránt használható, 20–25 cm hosszúságú típusok. A Kr. e. 12–11. században egy olyan lándzsatípust is kifejlesztettek, amelynek pengehosszúsága 35 és 45 cm között mozgott. Ezek nagyon gondosan megmunkált, gyakran egyedi díszítéssel ellátott darabok voltak, és valószínűleg a képzetesebb, előkelő harcosok birtokában lehettek. Használatukat a késő középkori gyalogság legendás szálfegyveréhez, az alabárdhoz hasonlóan képzelhetjük el, hiszen velük egyaránt lehetett döfni, ütni és éles pengéjükkel vágni is.

A bronzból készült lándzsák

térségünkben a Kr. e. 20. század körül, a középső bronzkor elején tűnnek fel, de a Kr. e. 14–13. századig nem számítanak gyakori fegyvernek. Ez a tendencia a 13–12. századtól fordul meg: ekkortól tömegével állítják elő a lándzsákat. Egy-egy depóban számuk elérheti akár a 30 darabot is. A lándzsás harcosok teljes potenciáljukat igazán csoport harc keretében (pl. falanx vagy pajzsfal) tudják kifejteni. Ilyen módon harcoló alakulatokra a korszakban nincsen bizonyíték, de a fegyvertípus robbanásszerű elterjedését az is magyarázhatja, hogy lándzsával rövid idő alatt nagyobb tömegek is felfegyverezhetővé válnak, és segítségükkel csekély képzettségű emberek is eséllyel vehetik fel a küzdelmet akár profi harcosokkal is.

Különböző méretű és funkciójú késő bronzkori lándzsák magyarországi lelőhelyekről (Kr. e. 13–12. század)

A Kr. e. 1450 körülre keltezhető püloszi harcos sírban talált pecsétlő harci jelenete

Harci fokosok és szárnyas balták

A Kr. e. 2. évezred elejétől 800 éven át a Kárpát-medencei harcosok egyik legfontosabb fegyvere a nyéllyukas harci balta volt. Egyedi díszítésük, különleges kialakításuk arra utal, hogy ezek a későbbi kardokhoz hasonlóan nagyon személyes darabok lehetnek. A közelharcban alkalmazott harci balták olyan jelentőségűek lehetnek birtoklójuk számára, mint az észak-amerikai síksági indiánoknak a hírhedt tomahawkjaik. Tényleges használatukra látványos módon utalnak a többek között a szöregi középső bronzkori temető zúzott fejsebeket szerző, trepanált [azaz „koponyalékelésen” átessett – a szerk.] koponyájú halottjai.

A hosszú ideig népszerű nyéllyukas balták a Kr. e. 12. századra teljesen kiszorultak a harcosok fegyverkészletéből. Eltűnésüket részben a kardok elterjedése, részben egy új típusú harci balta, a sisak és páncél ellen is sikerrel alkalmazható úgynevezett szárnyas balta népszerűvé válása magyarázza. A nehéz, borotvaélesre fent pengéjű baltaforma a nevét, a benyelezését segítő, két ellentétes oldalán szárnyszerűen kialakított pereméről kapta.

Talpig páncélban

A fémből készült páncélzat használata azokra az összetett szerveződésű társadalmakra jellemző, ahol a közelharcra alapozott harcmodor kerül előtérbe. Ez a feltétel a Kr. e. 13–12. század tájékán adott lehetett a Kárpát-medencében, mivel a páncél és a sisak ekkortájt tűnik fel. Régióink kiemelt jelentőségét jól illusztrálja az a tény, hogy Európán belül innen került elő a legtöbb bronzpáncél.

Térségünkben a bronzpáncélok halomsírokban és depóleletekben egyaránt előkerülnek. Az egyik legszebb európai bronzkori páncélt a Duna pilismaróti mederszakaszán találták. A szegecsekkel összefogott páncél két részből áll, előrésének

díszítése az emberi mellkas izomzatát utánozza. Egy másik látványos – bár erősen töredékes darabunk – egy nyugat-szlovákiai halomsírból Csekéről (Čaka) származik. A Kr. e. 13–12. században emelt, monumentális halom központi sírját ugyan kirabolták, de az egyik melléktemetkezés érintetlen maradt. Ebben egy máglyán elégetett harcos halotti lakomájának edényeit és fegyverzetének összegeget, megolvadt darabjait tárták fel. Páncélja rendkívül munkaigényes, különlegesen dekorált darab volt, amelynek mellkasi részét napkoronghoz hasonló rátétek díszítették. Az egyik legújabb páncélleletünk Pázmándfalun

Ún. harang alakú sisak a hajdúböszörményi kincsből (Kr. e. 11–10. század) (fotó: MNM, Vágó Ádám)

került elő, ahol egy kis mocsári szigeten egy előkelő harcos feltehetően halotti áldozatnak szánt fegyverzetét rejtették el. A depó többek között bronzedényeket, 2 szárnyas baltát, 2 kardot, 4 lándzsát, egy arcvédő lemezzel ellátott sisakot és egy díszített páncélt foglalt magába.

A páncélzatot lábvértek és sisakok egészíthették ki. A vastag bronzlemezből kalapált vagy öntött sisakokat sapkaszerűen, harang alakban vagy tarajszerű csúccsal alakították ki, és lószőrrel, esetleg madártollakkal díszítették.

Pajzsok mögött

A bronzpajzsok ugyancsak késő bronzkori találmányok: belőlük az európai kontinensen 86 darabot ismerünk. Az Ibériától Magyarorszáig elterjedt pajzsok látványosan egy-

A csehországi Pilsenben előkerült bronzpajzs (Kr. e. 13. század)

seges jegyeket hordozó kerek vagy ovális formák, 70–80 cm átmérőjűek, 1–2 kg súlyúak és általában koncentrikus körökkel díszítettek. Hasonló pajzsok ibériai bronzkori sztéléken, skandináv sziklarajzokon és szardíniai harcosokat ábrázoló bronzszobrokon is feltű-

nek, de ilyen pajzsok előfordulnak a tengeri népeket ábrázoló egyiptomi domborműveken is.

Hazánk területéről ép pajzsot ugyan nem ismerünk, de töredékes darabok négy lelőhelyen is előkerültek. A legszebb példány, egy 70-cm-es átmérőjű, masszív pajzs darabja Nyírturáról, egy fegyvereket tartalmazó depóból származik.

Írországi és skandináviai leletek tanúbizonysága szerint a bronzpajzsokkal megegyező formájú és díszítésű pajzsok készülhettek bőrből és fából is.

Korábban felmerült a lehetősége annak, hogy a viszonylag vékony fémlamezből készült pajzsok inkább csak szimbolikus fegyverek lehettek, de az újabb kísérletek megyőzően bizonyították, hogy ezek a tárgyak a tényleges használat során is helyt állnak: a lándzsának csak a hegye üti át őket, a kard pedig nem tudja keresztül vágni az átlag 0,9 mm vastag bronzlemezt. A pajzsok tényleges használatára utal az a megfigyelés is, amely szerint a korszak csontvázain ismert sebesülések leginkább a test olyan részein – alsó lábszáron, háton, fejen – jelentkeznek, amelyeket a pajzs nem tud oltalmazni. A pajzsok különleges jelentőségéről árulkodik, hogy eltérően a többi fegyvertől, sírokba sohasem helyezik el őket: az összes ismert darab depóleletek részeként, rituális felajánlásként vagy áldozatként került a föld alá.

Fegyverspecialisták?

A fent bemutatott sokszínű késő bronzkori fegyvertípusok, valamint azok használati nyomai és sérülései arra utalnak, hogy ekkorra kialakul a társadalomnak egy olyan rétege, amely speciális katonai tudással rendelkezett. Ezek a harcosok a középkori nemességhez hasonlóan valószínűleg már gyermekkoruktól kezdve komoly harcművészeti képzésben részesültek és a fegyverek széles körét voltak képesek használni. Az égeikumai ábrázolások arról tudósítanak, hogy ekkorra a kardvívásnak kialakult egy artisztikus mozgáskultúrával párosult módja is. A Kárpát-medencéből ismert sokszínű fegyver-

Arcvédő lemezzel ellátott, tarajos sisak Pass Lueg (Ausztria) lelőhelyről (Kr. e. 14–13. század)

Késő bronzkori harci balta Újfehértó környékéről (Kr. e. 12. század)

Késő bronzkori szárnyas balták magyarországi lelőhelyekről (Kr. e. 13.–12. század)

zet alapján nem tarthatjuk kizártnak, hogy vidékünkön is voltak egy-egy fegyvertípus használatában kiemelkedő tudással bíró specialisták.

Ilyen specialisták meglétét bizonyította Barry Molloy kutatása is, aki az írországi késő bronzkori kardokat vizsgálva figyelt fel arra, hogy az egyes kardtípusok olyan világosan elváló földrajzi egységekbe rendeződnek, amelyek a kutató szerint egy-egy önálló kardhasználati iskolát, vívótradíciót jelölnek ki. Vannak térségek, ahol a hosszabb, nehezebb, nagyobb ütőerővel rendelkező, lassabb mozgást feltételező kardokat, máshol a gyors reagálóképességet, fürgeséget igénylő rövidebb kardokat helyezik előtérbe.

Hasonló sokszínűség jellemezte a magyarországi késő bronzkori kardhasználatot is. A kardokat tartalmazó bronzkincsek gyakran többféle vívóstílust képviselő fegyvert foglalnak magukba. Erre a legszebb példát a hajdúböszörményi depó mutatja: a 20 kard között egyaránt találhatók rövid pengéjű, könnyű példányok és nehéz, vágásra és szúrásra is alkalmas darabok.

Egy ütközet, amely megváltoztatta a bronzkori háborúról alkotott képünket

Az elmúlt évek legizgalmasabb régészeti felfedezései közé tartozott az észak-németországi tollenseei csatatér feltárása. A 2009 óta kutatott lelőhelyen egy a Kr. e. 1250 körül lezajlott fegyveres összetűzés nyomait tárták fel. A csata egy évszázados folyami átkelőhelyen bontakozott ki, és a folyócska medrében és partjain őrződtek meg halottjai, és a hozzájuk tartozó fegyverek és személyes tárgyak.

A leletanyag feldolgozása során kiderült, hogy a csatában legalább 3–4000 ember vett részt, és kb. 750–1200 halottal lehet számolni. A csontvázakon végzett izotópvizsgálatok azt bizonyítják, hogy a véres ütközetben elhunytak egy része a távoli Csehország térségéből érkezett ide, de voltak köztük a

Előkelő harcos fegyverkészletét - (összeállított kardot, lándzsákat, kés, páncél főredőket) tartalmazó áldozati együttes Pázmándfalu határából (Kr. e. 13. század)

mai Dél-Németországból származó emberek is. Az ütközetben szokatlan fegyvereket használtak: a legtöbb sebesülést kőből pattintott és bronz nyílvevők okozták, de előkerült itt egy baseballütőre emlékeztető kőrísa harci bunkó és egy hosszú nyelű, pörölyszerű fakalapács is, valamint olyan koponyák, amelyek zúzott sebei ezeknek a fegyvereknek a hatékonyságát illusztrálják.

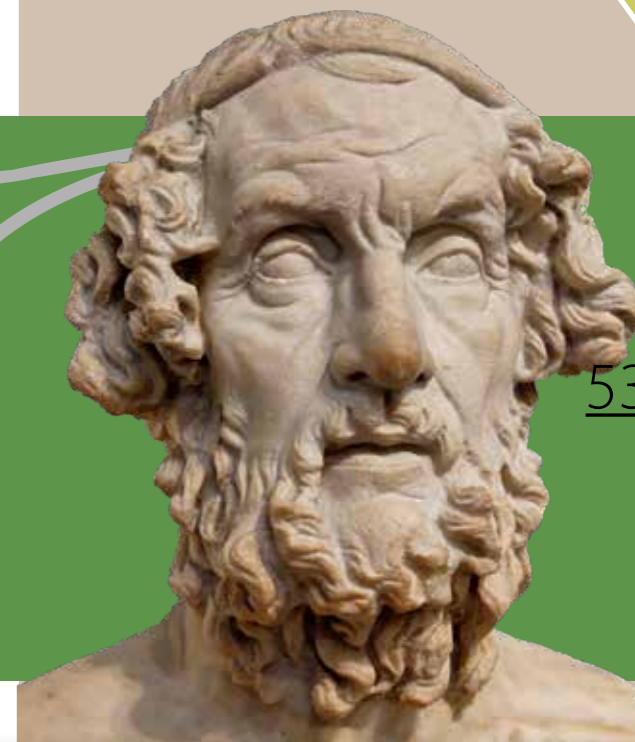
A feltárt csontvázak korábban szerzett és gyógyult sérülései alapján feltételezhető, hogy az elhunytak rutinos, számos fegyveres összecsapásban edződött harcosok voltak. Fegyverzetük és sebesüléseik arra is utalnak, hogy specializált harci egységekbe – íjászok, lovasság, gyalogosok – voltak rendezve.

Mindezek teljesen új fényben tüntették fel a trójai háborúval egykorú barbár Európa világát: kiderült, hogy itt is számolhatunk olyan, akár több ezer embert is egyesítő, jól vezetett hadseregek jelenlétével, amelyek alkalmanként akár több száz kilométeres hadjáratok részesei is lehettek.

Karol Schauer rekonstrukciós rajza egy középkor- és nyugat-európai fegyverzetű elemeket hordozó késő bronzkori harcosról

HŐSÖK A HARCISZEKÉRE

HARCISZEKÉRE AZ EPOSZBAN

Homérosz

Az *Iliász* 12. énekében a trójaiak szekerei ki-dübörögtek a várból, egy vizesároknál megálltak, a harcosok földre pattantak, és gyalog vetették bele magukat a harcba:

„És ezután kocsisának mind úgy adta parancsát, hogy szép rendben tartsa az ároknál paripáit: ők maguk elrendezkedtek, csapatokra oszoltak, öt csapatuk lett, s mind sietett vezetője nyomában.”

(Devecseri Gábor fordítása)

De a görögök is így harcoltak. Amikor a 3. énekben a spártai király, Meneláosz meglátta az ellenség soraiban Pariszt, a trójai herceget, aki elrabolta tőle feleségét, a szép Helenét, leugrott szekereéről, és úgy vetette magát Parisz után:

„Így megörült Meneláosz, amint meglátta a fényes arcu Pariszt, mert hitte, hogy itt áll bosszút a csalfán: fegyveresen szökkent szekereéről nyomban a földre.”

(Devecseri Gábor fordítása)

Ha az ókori harci kocsikra gondolunk, általában az asszírok vagy az egyiptomiak jutnak eszünkbe, nem pedig a görögök. Pedig Homérosz gyakran emlegeti a trójai háborúban használt harci szekereket mind a trójai, mind pedig a görög seregben. Igaz, mintha nem lenne teljesen tisztában azzal, mire is használhatták valaha ezeket a kocsikat. Míg az ókori Keleten a kocsik százai zúdultak rá az ellenségre, Homérosznál csak egyszer, az öreg Nesztór tanácsaiban szerepel, hogy a kocsikat egységesen a gyalogság elé kell felállítani, de azt már nem említi az idős harcos, pontosan mi is lenne a feladatuk.

